

ŽEMAIČIŲ ETNIŠKUMAS: ESAMAS AR KONSTRUOJAMAS?

PETRAS KALNIUS

Lietuvos istorijos institutas

Straipsnio objektas – žemaičių bendruomenės etnokultūrinė charakteristika.

Darbo tikslas – išsiaiškinti šiandieninę žemaičių etniškumo būklę, išdėstyti argumentus, kodėl, net pripažindami žemaičių genties egzistavimą iki Lietuvos valstybės susidarymo, šiandieninių žemaičių negalime vadinti etnosu, ir kodėl jie išskirtini iš kitų lietuvių regioninių bendruomenių.

Tyrimo metodai – istorinis lyginamasis, istorinių paralelių, statistinis.

Žodžių raktai: lietuviai, žemaičiai, etninė tauta, subetnosas (potautė), tradicinė kultūra, regionas.

Įvadinės pastabos

Straipsnyje nagrinėjamas žemaičių bendruomenės etnokultūrinio statuso ir santykio su lietuvių tauta klausimas. Pastaruoju metu dalyje žemaičių bendruomenės deklaruojami teiginiai apie šalia lietuvių egzistuojančią etninę žemaičių tautą pateikė galvosūkių Lietuvos politikams, teisės praktikams bei gyventojų statistikos specialistams. Siūlomas žemaičių bendruomenės etnokultūrinio statuso „perkainojimas“ nebūtų vien politinių, teisinių ir kultūrinių Lietuvos visuomenės gyvenimo sąvokų koregavimas ar patikslinimas, nesukeliantis jokių pasekmių. Žemaičių bendruomenės sampratos peržiūrėjimas (kartu ir lietuvių moderniosios tautos etninio nehomogeniškumo pripažinimas) eventualiai subrandintų daugelį šalies vidaus gyvenimo permainų, kurias suderinti su dabar esančia valstybės ir visuomenės sandara būtų labai nelengva.

Žemaičių etniškumo klausimas anaipol nėra paprastas, kaip kad atrodo teigiantiems, jog žemaičiai – atskira tauta, arba kaip atrodo manantiems, jog tokio klausimo kėlimas yra nelogiškas ir neturi pagrindo, net kai kalbama apie žemaičius iki Lietuvos valstybės susidarymo. Bet jeigu kalbame apie šiandieninę žemaičių bendruomenę, jos etniškumo klausimas nėra tiek paskendęs ūkanose, kad, pasiremdami mokslo argumentais, negalėtume jo išsiaiškinti ir siekti bendro mokslinio sutarimo. Suprantama, sutarimo galima tikėtis tik tarp tų mokslo žmonių, kurie apskritai pripažįsta etnines tautas ne kaip įsivaizduojamas bendruomenes, o kaip realybę.

Teritorinių kultūrinių bendruomenių tapatybės pripažinimo klausimai pastaruosius du dešimtmečius užima svarbią vietą tiek tarptautinėje arenoje, tiek atskirų nacionalinių valstybių gyvenime. Epochoje, kai iš istorijos scenos pasitraukė imperijos, išryškėjusios tendencijos lokalinėms kultūrinėms grupėms deklaruoti savo atskirumą ir unikalų tapatybę daug kam atrodo anomališkos ir neįprastos. „Tikrąsios savo tapatybės“ paieškos dažniausiai pasireiškia paskiro etniškumo deklaracijomis. Poreikis turėti „savąjį etniškumą“ išplito ir sustiprėjo ne tik iš skirtingų etninių bendruomenių susidedančiose šalyse (JAV, Indonezijoje), bet ir šalyse su vadinamosiomis monoetniškomis nacijomis. Lokalinės kultūrinės bendruomenės (tautų etnografinės grupės) daug kur ėmė skelbtis tautomis, reikalauti jas pripažinti, suteikti politinę teritorinę autonomiją, o kai kur – ir nepriklausomybę. Reiškiny, kurį žymus nacionalizmo tyrinėtojas Anthony's D. Smithas pavadino „Šetlendo efektu“ (kai nuo didelės senos valstybės atsiskyrusios arba atsiskiriančios tautos subetninės grupės iškelia nacionalistinius reikalavimus neseniai nepriklausomybę arba dalinį suverenitetą pasiekusiai tautai – Smith 1994: 230), yra pastebimas ne vienoje dabartinėje Europos šalyje.

Be to, pradeda rasti ir tokių postmodernizmo epochos nacionalizmo apraiškų, kai kurios nors tautos dalis, istorinių negandų atskirta nuo savo tautos kamieno, atsidūrusi kitoje valstybinės sienos pusėje, nustoja puoselėti siekius išlaikyti tapatybę ir kultūrinę bendrybę su savo tautos kamienu, bet kartu nerodo noro asimiliuotis ir su savo šalies tituline tauta.

Antai 1999 m. rugsėjo 23 d. atlikus masinę Prancūzijos elzasiečių apklausą, paaiškėjo, jog tik vienas procentas apklaustųjų mano, kad jų kalba yra vienas iš vokiečių kalbų dialektų, o 95 procentai – kad jų kalba nėra jokios kalbos dialektas, o vienintelė unikali elzasiečių kalba (Yacoub 2000: 192). Tai kartu yra nedviprasmiška užuomina, kad jie – elzasiečiai – nėra nei prancūzai, nei vokiečiai, o atskira, savarankiška etninė bendruomenė.

Lietuvoje panašius klausimus mėginama kelti žemaičių vardu. Kitos lietuvių potautės – lietuvininkų – kultūrinio atgimimo kukliuose bandymuose tautinio atskirumo deklaravimo apraiškų nepastebime. Tai lemia daugelis objektyvių priežasčių. Pirmiausia, lietuvininkų bendruomenė labai negausi. Mažosios Lietuvos dalies (buvusio Klaipėdos krašto) lietuvininkų ir prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo kelis kartus mažiau negu žemaičių. 1945 m. absoliuti lietuvininkų dauguma buvo sunaikinta fiziškai, kiti pabėgo į Vakarus arba buvo ištremti iš gimtųjų vietų. Atsitiktinai išlikę lietuvininkai gyvena nekompaktiškai, atmiešti daugybės čia gyvenančių imigrantų. Daugiausia dėl to lietuvininkų istorinė patirtis ir savimonė yra kitokia negu žemaičių. Tiesa, lietuvininkais bando skelbtis į Klaipėdos kraštą atsikėlę žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, suvalkiečiai, tačiau jie patys jaučia, kad jų argumentai, deklaruojant lietuvininkų tapatybę, yra labai silpni.

Straipsnyje remiamasi 2001–2005 m. ekspedicijose paties autoriaus surinkta lauko tyrimų medžiaga¹, taip pat kitų mokslininkų atliktų etnologinių tyrimų lyginamąja analize.

---

¹ Proporcingai pagal gyventojų amžiaus, socialinio sluoksnio, lyčių požymius kvotų metodu buvo atrinkti ir apklausti 558 visų šalies regionų gyventojai, iš jų 250 Žemaitijoje.

Darbe teigiama, kad žemaičių genties egzistavimas iki Lietuvos valstybės sudarymo XIII a. dar nėra galutinai įrodytas. Bet kartu autorius yra linkęs manyti, jog argumentų jai pripažinti galima rasti daugiau negu jos egzistavimui paneigti. Žemaičių bendruomenė dėl vykusių etninių procesų kaip etnosas neišliko. Šimtmečius trukusios žemaičių kultūros ir savimonės raidos, pasibaigusios glaudžia integracija į moderniąją lietuvių tautą, rezultatas – žemaičių potautė (subetnosas) šiandieninėje Lietuvoje.

Istoriografinė problemos apžvalga

Apžvelgiant žemaičių etniškumo klausimo istoriografiją, iš begalės mokslo darbų apie žemaičių istoriją, tarmę ir kultūrą dėl vietos stokos teko atrinkti tik tuos, kuriuose nagrinėtas arba kaip nors komentuotas žemaičių etniškumo klausimas.

Žemaičių etniškumo ir tapatumo su lietuviais dilemos pradžia chronologiškai atsekama jau viduramžiais. Ji, kaip praktinis politinis klausimas, iškilo XV a. pradžioje sprendžiant Žemaitijos valstybinės priklausomybės klausimą. Istorikai linkę manyti, kad į Konstanco bažnytinį susirinkimą, vykusį 1414–1418 m., žemaičių delegacija siūsta siekiant įrodyti ir pačių žemaičių lūpomis patvirtinti lietuvių ir žemaičių tapatybę ir taip laimėti Žemaitijos priklausomybę Lietuvai (Janulaitis 1932: 52–54). Vytautas dar iki šio susirinkimo ir po jo, įrodinėdamas savo teises į Žemaitiją, kaip vieną svarbiausių argumentų kėlė lietuvių ir žemaičių tapatumą, teigdamas, jog „Žemaičiai ir Lietuva visuomet sudarė nedalomą vienetą ir turi bendrą kalbą ir vienodus žmones. Žemaičiai vadinami atskiru vardu vien dėl to, kad kraštas esąs žemiau jūros paviršiaus negu Lietuva, žemuma pavadinta žemaičiais, priešingai – aukštuma – aukštaičiais. Žemaičiai jau nuo nebeatmenamų laikų vadinasi lietuviais, o ne žemaičiais. Ir Vytautas dėl to vienodumo niekad savo titule neminėjęs Žemaičių. Bendra kalba, kilmė ir žemė buvo jo argumentai“ (Pfcieris 1989: 187).

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), kurioje gyvavo ne etninė, o luominė tautos samprata, suprantama, teoriniai klausimai, ar kuri nors regioninė lietuviškai kalbančių gyventojų (valstiečių) bendruomenė viena kitos atžvilgiu yra „kita padermė“, galėjo kilti tik kokio nors pokalbio, o ne mokslinių svarstymų lygmeniu, nes tuo metu nebuvo ir etninės tautos sąvokos, nors pačios etninės bendruomenės buvo jau daug šimtmečių.

Kiek kitaip buvo žiūrima į tą klausimą carinėje Rusijoje, prie kurios XVIII a. pabaigoje buvo prijungta ir Lietuva. Daugiatautė imperija veikiausiai iš pragmatinių teritorijos valdymo motyvų skyrė dėmesio gyventojų etniniams skirtumams išsiaiškinti ir siekė tam tikro mokslinio pagrindimo ir sisteminimo. Dar XIX a. viduryje Rusijoje išigali savotiška etnokultūrinė imperijos gyventojų klasifikacija: giminingų tautų (pagal dabartinę tautos sampratą) grupė sudaro vieną giminę (gentį), vadinamą *племя*, o ši savo ruožtu skirstyta į tautybes (*народности*). Lietuvių gentis šioje klasifikacijoje susidėjo iš trijų tautybių: latvių, žemaičių ir tikrųjų lietuvių (*собственно литовцы* – МГСП 276–309). Taigi žemaičiai laikyti tokio pat lygio bendruomene, kaip ir latviai bei „tikrieji lietuviai“. Žemaičiai lietuviams

čia tiek pat savi / svetimi bei tiek pat giminingi, kiek ir latviai. Žemaičiai – kita tautybė (*народность*).

1897 m. gyventojų surašymo duomenys rodytų, kad platiesiems Žemaitijos gyventojų sluoksniams ilgametė valdžios traktuotė, jog žemaičiai yra atskira tautybė, įtakos turėjo, nes minėto surašymo metu 444 921 Kauno gubernijos gyventojas surašinėtojams sakė, kad kalba žemaičių, o 574 853 – lietuvių kalba (ПНРИ 80–81). Pagal tuos duomenis ir vėliau carinėje statistikoje buvo nurodomas žemaičių ir aukštaičių tautybių (*народностей*) gyventojų skaičius Kauno gubernijoje. Šis pasiskirstymas leidžia rimtai manyti, kad tiek vieni, tiek antri gubernijoje ir tada užėmė panašius plotus, kaip kad jau XX a. rado dialektologai, tik „žemaičių kalbos“ plotas turėjo būti kiek didesnis, negu yra dabar.

Tačiau kitaip žemaičius tarp lietuvių suvokė žemaičių ir aukštaičių šviesuomenė. Jai galvosena, kad etninė ir kultūrinė distancija tarp lietuvių ir žemaičių yra tokia pati, kaip tarp žemaičių ir latvių, nebuvo priimtina (prisiminkime kad ir Simono Stanevičiaus pasakėčią „Arklys ir meška“). Stanevičiaus amžininkas Liudvikas Adomas Jucevičius maždaug tuo pat metu rašė: „Dabartinė Vilniaus gubernija, Žemaičiai, Prūsų Lietuva ir senobinė Augustavo vaivadija yra gyvenamos grynai lietuvių liaudies, jų papročiai vienodi, bendri visam didelės tautos plotui“ (Jucevičius 1959: 183). 1890 m. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ paskelbė straipsnį, kuriuo kaip tik ir siekta platiesiems lietuvių visuomenės sluoksniams išaiškinti tautos esmę ir žemaičių neatsiejamumą nuo lietuvių. Jame rašoma: „Tauta susideda ne iš vieno arba trijų žmonių, bet iš daugybės ir turi taipogi paveikslą draugijos kurios pamatinis riszys yra: vienas tikėjimas (nors ne visur), viena kalba ir vieni papročiai. <...> Mes Lietuvei su Žemaičiais taipogi turime vieną katalikišką tikėjimą ir vieną lietuvišką arba Žemaitišką kalbą ir vadinamės tauta Lietuvių arba Žemaičių“ (Šermunėlis 1890: 121). Tiesa, iš šios citatos galima manyti, kad ir to meto šviesuomenė stokojo ryžto kaip nors konkretinti žemaičių „subordinaciją“ etninės lietuvių tautos atžvilgiu: vienu atveju panašu, kad autoriui žemaičiai ir lietuviai yra sinonimai, kitu – dvi sudėtinės, pamatinės lietuvių tautos bendruomenės. Miglotai žemaičių ir lietuvių santykis atrodė ir to meto kitataučiams tyrinėtojams. Antai Eduardas Volteris, etniniu požiūriu apibūdinamas vietinius Lietuvos gyventojus, kai kada vartoja terminą *литовцы и жмудины*, kai kada *литовско-жмудский народ* (Вольтер 1887: 1, 17). Tiek vienu, tiek kitu atveju galima manyti, kad E. Volteriui lietuviai atrodė susidedantys iš dviejų paritetiškų lygiaverčių etninių bendruomenių ir vieno termino „lietuviai“ etninei gyventojų charakteristikai apibūdinti nepakanka.

Visoje Europoje tautinių sąjūdžių laikotarpiu, konsoliduojantis kultūriškai labai giminingoms regioninėms bendruomenėms į nacijas, iš naujo buvo pažvelgta ir į kalbas bei tarmes. Nacijų veiklos ir interesų lauke atsидūrusios lokalinės bendruomenės imtos laikyti ne kuo kitu, kaip nacijos sudedamosiomis dalimis, jų etnografinėmis grupėmis. Samprata apie žemaičius, kaip vieną iš lietuvių dialektinių grupių, vis labiau ėmė įsigalėti susikūrus nepriklausomai Lietuvos Respublikai, tačiau, kaip matyti iš XX a. trečiojo dešimtmečio lietuviškos spaudos, liaudyje toliau kerojo su-

vokimas, kad kito Lietuvos krašto gyventojai yra lyg ir ne „mūsiškiai“ arba net ne lietuviai: dzūkai visus, taip pat ir savo kaimynus aukštaičius bei suvalkiečius, toliau vadino žemaičiais, guogais, o žemaičiai visus nežemaičius – gudais arba šiaulyčiais. Dėl to net praėjus po Lietuvos valstybės atkūrimo beveik dešimtmečiui, inteligentija aiškino liaudžiai atskirų regionų lietuvių etnografinius ir kalbinius skirtumus, kartu pabrėždama, kodėl liaudis klysta taip vadindama kitų regionų lietuvius, kad „šiaulyčiai“ toli gražu neužima visos likusios Lietuvos dalies, kad gudai – ne lietuvių, o slavų tauta, labiau gimininga rusams, ir kad, nepaisant įvairių šių skirtumų, visų etnografinių Lietuvos kraštų vietiniai gyventojai, tarp jų ir žemaičiai, yra lietuvių tautos žmonės (Pučkoriškis 1925: 3).

Tai, kad žemaičiai pirmosios Lietuvos Respublikos metais lietuvių mokslinėje ir populiariojoje sampratoje įsitvirtino kaip lietuviai, kalbantys vienu iš lietuvių kalbos dialektų, didžiausias nuopelnas yra to meto kalbininkų. Kazimieras Būga buvo didelis autoritetas visiems humanitarams, ir jau anksčiau jo suformuluota žemaitiškumo samprata apsišvietusiems lietuviams neatrodė kvestionuotina. Dar 1913 m. jis tuo klausimu rašė: „Visus lietuvius, tiek augštaičius, tiek žemaičius, viena tauta daro kalba“ (išretinta paties Būgos – P. K.) (Būga 1958: 403). Veikale „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“ K. Būga rašė: „Lietuvių tautos vakarinė dalis, praradusi ilgainiui lietuvių vardą, šiandie besivadina žemaičiais. Iš istorijos dokumentų žinome, kad dar XV amžiuje žemaičių tebesinešioti lietuvių vardas, kas aiškiai matyti iš 1420 m. Vytauto laiško į karalių Zigmantą“ (Būga 1961: 85–86).

Nacistinės okupacijos metais žemaičių kultūrinio sąjūdžio pavieniai veikėjai ėmė kelti į viešumą mintį, kad lietuvių nacija susideda iš dviejų paritetiškų etninių bendruomenių („dviejų šakų“), tačiau pritarimo nesulaukė net savojoje bendruomenėje (Jurkus 1944: 4). Galimas dalykas, jog tokią galvoseną skatino ir prieškarinio Lietuvoje paskelbti keleto vokiečių mokslininkų darbai, kuriuose buvo kvestionuojamas žemaičių lietuviškumas. Taip manė ne tik tendencingai lietuvių atžvilgiu nusiteikusieji, bet ir lietuviams palankus ir objektyvus istorikas Jozefas Pficneris, teigęs, kad Vytauto kartojimai apie žemaičius, kaip žemumoje gyvenančius lietuvius, tarptautiniame ginče dėl žemaičių priklausomybės neišlaikydavo kritikos (Pficneris 1989: 187).

Sovietų okupacijos metais žemaičių, kaip vienos lietuvių kalbinės grupės, sampratą toliau palaikė lietuvių kalbininkai. Lingvistinė žemaitiškumo samprata vyravo ir tarp autoritetingiausių istorikų. Antai Juozas Jurginis 1967 m. rašė: „Tai, ką mes dabar vadiname aukštaičiais ir žemaičiais, praeityje buvo vadinama Lietuva ir Žemaitija, nors žemaičių ir aukštaičių genčių, iš kurių būtų susidariusi lietuvių tauta, nebuvo“ (Jurginis 1967: 30). Etnologai aukštaičius, dzūkus, suvalkiečius ir žemaičius tada traktavo taip pat visiškai vienodai – kaip lietuvių etnografinės grupės, nors tuo metu etnologai primordialistai², kad galėtų išseiti iš aklavietės, susidūrė su

---

² Etnologų ir kultūros antropologų stovykla, pripažįstanti etninių tautų seną kilmę ir realų egzistavimą. Pavadinimas kilo nuo prancūziško žodžio *primordial* – vartojama norint apibūdinti tai, kas yra seniausia ir siejama su kilme ir yra pirmajai svarbos, fundamentalus, esminis (Petit Robert. *Dictionaire de la langue française*, vol. 1, Paris, 1990, p. 1529).

netipiškomis, netelpančiomis nei į etninės, nei į etnografinės bendruomenės charakteristiką³ etnokultūrinėmis bendruomenėmis, ėmė vartoti *subetnoso* terminą.

Tačiau Lietuvos moksle kardinaliai priešinga samprata vyraujančiai nuomonei apie žemaičių etniškumą išnyra dar gerokai iki nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, ir tai anaip tol nėra susiję su jokiais populistiniais nemoksliniais išvedžiojimais. Archeologo Adolfo Tautavičiaus duomenys aiškiai prieštaravo tarp humanitarų, kurie rėmėsi tik rašytiniais šaltiniais, nusistovėjusiai nuomonei, esą žemaičiai atsirado tik apie XIV a., lietuviams diferencijuojantis į aukštaičius ir žemaičius, rutuliojantis šių bendruomenių tarmėms. Nuo tol A. Tautavičius atkakliai gynė nuomonę, kad iš rytų baltų etninės bendrijos žemaičiai išsiskyrė ir istorijos arenoje pasirodė ne kaip dialektinė lietuvių grupė, o kaip atskiras etninis vienetas, be to, anksčiau (nuo V a. po Kristaus) negu lietuviai, ir nurodė, kokius konkrečiai plotus ši genčių sąjunga užėmė (Tautavičius 1981: 27–31). Tuo tarpu Marija Gimbutienė aiškios pozicijos dėl žemaičių, kaip etninio vieneto, nepareikšė tikriausiai todėl, kad jai labiau rūpėjo ne atskirų baltų genčių genezė ar raida, o visa baltų bendrija. Kalbėdama apie baltų gentinę struktūrą, žemaičių, kaip kuršiams, žiemgaliams arba sėliams tolygios genties, ji neįžiūrėjo: žemaičiai jai – vieni iš lietuvių (Gimbutienė 1985: 13). Tuo tarpu komentuodama IX–XIII a. baltų visuomeninę struktūrą, nurodo, kad XIII a. šaltiniai liudija tarp „žiemgalių, latgalių, žemaičių ir lietuvių“ buvus tokią pat administracinę struktūrą, kokią IX a. turėjo kuršiai (sričių konfederaciją – ten pat: 144).

XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje kai kuriems archeologams pradėjus kvestionuoti vėlyvą žemaičių atsiradimą ir tariamai perdėtą kuršių vaidmenį jų genezėje, vienas iškiliausių kalbininkų Zigmas Zinkevičius archeologų abejonėms prieštaravo, teigdamas, kad žemaičių tarpe virto tik tų „žemaičių“ (t. y. žemumos lietuvių) kalba, kurie susimaišė su kuršiais ir patyrė didelę jų kalbinę įtaką (Zinkevičius 1981: 13).

Lietuvos mokslo visuomenėje bendro sutarimo dėl žemaičių etninės charakteristikos nėra ir šiuo metu. Dauguma kalbininkų tebesilaiko nuomonės, kad žemaičiai – tai lietuviai, kurių savitumas reiškiasi tuo, kad jie kalba vienu iš lietuvių kalbos dialektų (tokio požiūrio linkusi laikytis ir oficialioji šalies valdžia). Panašiai mano dauguma etnologų, lygiagrečiai sureikšminančių tradicinės kultūros bruožus. Tačiau kalbininkai (išskyrus Z. Zinkevičių) vengia konkrečiu dialektu kalbančią bendruomenę (šiuo atveju – žemaičius) įvardyti – kas ji tokia yra, koks terminas yra tinkamas jai apibūdinti turimo etniškumo požiūriu. Tai bene geriausiai atsiskleidžia iš dialektologo Alekso Girdenio laikysenos: pastaraisiais metais šis žymus kalbininkas vis labiau ėmė linkti prie minties, kad yra atskira žemaičių kalba. Jis taip pat iš esmės ėmė antrinti A. Tautavičiaus iškeltiems teiginiams apie labai ankstyvą žemai-

---

³ Etnologai, skirtingai negu kai kurie archeologai, istorikai, kalbininkai etninės ir etnografinės grupės sąvokų nepainioja. *Etninis* lietuvių kalboje turi atitikmenį *tautinis*, todėl ir etninė grupė (etnosas) siejami su tautybe, o etnografinė grupė reiškia kurios nors tautos lokalinę kultūrinę grupę. Lietuvoje etninės grupės yra karaimai, totoriai, čigonai, žydai ir t. t., etnografinės – aukštaičiai, suvalkiečiai, dzūkai. Lietuviniškams ir žemaičiams tinka *potautės* terminas. Daug nesusipratimų kyla, kai šie dalykai yra painiojami.

čių išsiskyrimą iš baltų visumos ir mano, kad savitą žemaičių kalbą lėmė ne kuršių įtaka, o tūkstantmetė pačios žemaičių bendruomenės raida. A. Girdenis rašo: „Ne vėins muoksla vīrs ir rašės ir sakės, ka tēkra žemaičiu kalba atsiradusi tik dieltuo, ka lietovē po Žalgērē mūšē ir Melna taikuos šiaurēs vakarū Lietuvuo susimaišē su koršēs. Sakau tēise: netēkio tās rašimās ir netēkiesio. Je jau archeoluoga rond tarp Jūras ir Dubīsas savuotēška senuovēs kultūra, je tēn jau priš V o. kētēp liūb nabaštēkus laiduos, kētēp pouodus dērbs, – kap galiejē kalba neskērtēis? <...> Ir ar galiejē tū koršiū bebūtē tēik daug ir tuokiū jau įtakingū, ka galletom sovėsam pakeistē ateiviū kalba?“ (Gėrdēnis 1998: 25). Daugumos kalbininkų laikysena dėl žemaičių etninės tipologijos nutylėjimo yra visiškai suprantama: ieškojimas tokio apibūdinimo regi-
oninei kultūrinei bendruomenei nėra kalbininkų tyrinėjimų sritis.

Apskritai šiuo metu bene visi istorikai pripažįsta, kad žemaičių gentis atsiranda ne XIII, o juo labiau – ne XV a. Tiesa, kai kurių istorikų traktuotėse galima išvelgti kiek kitokią nuomonę dėl žemaičių genties etninio savitumo. Edvardas Gudavičius žemaičius iki Lietuvos valstybės susidarymo mato veikiau kaip vieną iš lietuvių genčių, o Adomas Butrimas ir Vladas Žulkus, rašę „Žemaitijos istorijos“ skyrių „Žemaitijos priešistorė“, žemaičius laiko gana savita baltų gentimi, iki Lietuvos valstybės susidarymo daugiau kultūrinio bendrumo turėjusia su žiemgaliais, o ne su lietuviais (Butrimas [ir kt.] 1997: 35–37). Teiginius apie žemaičių atsiradimą po XIII a. jie vadina „ankstesniais“, tarytum nuėjusiais į praeitį, taip lyg ir parodydami, kad dabar abejonių dėl žemaičių kilmės esą nekyla (ten pat: 35). Tuo tarpu kalbininkas Z. Zinkevičius dažnėjančius žemaičių, kaip buvusios genties, vertinimus mokslininkų aplinkoje pradėjo kritikuoti labai griežtai (Zinkevičius 2005: 290–292).

Taigi galima sakyti, kad pastaraisiais metais priešingų stovyklų autoriai mintis dėl žemaičių etniškumo reiškia vis drąsiau ir oponentų nuomonę neigia vis kategoriškiau. Tačiau visų besiginčijančiųjų darbuose išryškėjusi bendra yda remtis tik savo srities duomenimis.

Vertinant dabartinę žemaičių bendruomenę, tarp istorikų ir etnologų ėmė vyrauti nuomonė, kad žemaičiai – lietuvių tautos subetnosas (Nikžentaitis 1996: 26; Gudavičius 1999: 100). Tiesa, istorikas Alvydas Nikžentaitis yra pateikęs ir *subtautybės* terminą (Nikžentaitis 1996: 26). Panašiai dabartinius žemaičius viename naujausių savo veikalų ryžosi apibūdinti ir kalbininkas Z. Zinkevičius, teigdamas, kad žemaičiai yra „lietuvių tautos etninė grupė (sakytume, potautė)“ (Zinkevičius 2005: 291). Terminą *potautė* dabartinei žemaičių bendruomenei pavadinti prieš dešimtmetį siūlė ir straipsnio autorius (Kalnius 1997: 12).

Dabartinių žemaičių etninę savimonę kaip nekvestionuojamą reiškinį linkęs pripažinti mūsų dienų etnologas Vaidotas Pakalniškis. Jis tuo klausimu rašo: „*Lietuviškumas* ir *lietuviai* nėra etninės kategorijos <...>. Atrodo, kad žemaitiškojo ir nacionalinio identiteto suderinamumas negalimas“ (Pakalniškis 2001: 199, 210). Tuo tarpu kiti autoriai, neabejojantys, kad praeityje būta žemaičių etnoso, dažniausiai privengia teigti, kad jis išliko iki mūsų dienų, arba tęstinumo pripažinimą galima išvelgti jų darbų kontekste.

Pastarąjį dešimtmetį visuomenėje įvairių nuomonių sulaukė ir plačiai imtas komentuoti populiarus aiškinimas, kad žemaičiai ne tik labai sena, bet ir šiuo metu tebegyvuojanti

tauta, kurios etniškumą tariamai uzurpavę lietuviai. Šią tezę eksploatuoja tautinio atgimimo metais susikūrusios Žemaičių kultūros draugijos radikalusis sparnas. Tokio požiūrio šalininkai teorine atspirtimi pasirinko mistiškojo autoriaus Charleso L. T. Pichelio knygą „Žemaitija“ (Pichel 1991)⁴.

Etnografiniai žemaičiai – tarp „geografinių žemaičių“?

Etninių vienetų egzistavimą iki moderniųjų tautų epochos pripažįsta ne tik manantieji, kad tautos yra tikrovės reiškinys, bet ir tie, kurie laiko jas mitu. Tiesa, pastarieji iki moderniųjų tautų buvusius etninius vienetus dažniau vadina „kultūrinėmis grupėmis“, „kultūromis“ (Gellner 1996: 84), „kalbinėmis bendruomenėmis“ (Anderson 1999: 217). Rečiau vadina „etninėmis grupėmis“ pramaišiu su „kultūromis“, vartodami šį terminą kaip kultūrinės grupės sinonimą (Gellner 1996: 85). Kai kada konstruktyvistai, kaip ir primordialistai, tokį etninį vienetą vadina vienodai – gentis (Popper 1998: 277–278).

Akivaizdu, kad ginče dėl žemaičių būtina aiškiai pasakyti, kada kalbama apie viduramžių, o kada – apie dabartinę žemaičių bendruomenę. Norint narplioti lietuvių istoriografijoje esamą žemaičių esmės painiavą, pirmiausia būtina išsiaiškinti, ar žemaičiai LDK laikais buvo tik geografinė sąvoka? Kad jie buvo suvokiami kaip žemumos lietuviai, tai ir straipsnio autoriui atrodo įtikinama. Bet ar tarp taip suvokiamų žemaičių negyveno ir etnografiniai žemaičiai su savo lokalia tradicine kultūra: savita buitimi, folkloru, šeimos, kalendoriniais, darbo papročiais, ir kad jie dėl to kaimynų atžvilgiu save suvokė kiek kitaip ir su jais nelabai tapatinosi?

Etnologų ir tautosakininkų nuomonės taip pat nesikerta dėl to, kad daugelis folkloro ir šeimos bei kalendorinių papročių yra atsiradę ne naujaisiais amžiais arba vėlyvaisiais viduramžiais, o kur kas seniau, dar gentinėje bendruomenėje. O kaip tik šios dvasinės kultūros skirtumų nemažai pastebime žemaičių ir aukštaičių tradicinėje kultūroje. Archeologų teikiami pavyzdžiai apie skirtingus žemaičių ir lietuvių laidojimo būdus V–XIII a., į kapus dedamas įkapes, nešiotus papuošalus, naudotus skirtingų tipų ginklus nėra dėmesio nevertas faktas. Čia ypač dera sureikšminti iš esmės skirtingą laidojimo būdą, nes tai ne tik materialinės, bet ir svarbi dvasinės kultūros išraiška. Etnologai daugmaž vieningai sutaria, jog žmogaus gyvenimo ciklo papročiai bendruomenėje yra bene patys svarbiausi; tad ir kai matome tokius ženklus skirtumus, galime daryti prielaidą, jog turime reikalą su skirtingomis etninėmis bendruomenėmis (gentimis). Laidojimo būdas ir papročiai kaip tik yra vieni iš jų. Svarbu ir tai, kad, archeologijos duomenimis, žiemgaliai ir žemaičiai savo materialine kultūra buvo vieni kitiems labai artimi, bet labiau skyrėsi nuo lietuvių (Tautavičius 1981: 29–30; Vaškevičiūtė 2004: 48–49). Čia tiktų pridurti ir tai, kad ankstyvaisiais viduramžiais Europoje nerandame netgi tokio dydžio, kaip dabartinė etnografinė Lietuva, plotų, kuriuos būtų apgyvenusi viena gentis.

---

⁴ Kyla abejonių dėl šio veikalų autentiškumo, nes nėra nurodyta originalo leidimo vieta, leidykla, taip pat autoriaus gyvenamoji vieta, pilietybė, darbovietė arba institucinė priklausomybė.

Vytauto nevienkartinius žodžius apie lietuvių ir žemaičių tapatybę bei pačių žemaičių delegacijos tokį pat tvirtinimą Konstanco bažnytiniam susirinkime, atrodo, pirmiausia lėmė pragmatiniai politiniai motyvai: žūt būt laimėti suvereno teises Žemaitijai. Žemaičiai savo ruožtu jautė labai didelę savo ir Ordino brolių kalbinę ir kultūrinę distanciją, bet daug mažesnę atstumą jie matė tarp savęs ir lietuvių, todėl ir jų pasirinkimo motyvacija, kam geriau priklausyti, kai pasirinkimo galimybės jau yra tik tokios, yra visiškai suprantama.

Beje, tuo metu Vytautas popiežiui ir užsienio šalių valdovams įrodinėjo, kad ir sūduviai yra tie patys lietuviai, kalba ta pačia – lietuvių – kalba (LIŠ 93), nors sūduvių nelietuviškumas nūnai yra nekvestionuojamas. Tad ar Vytautas sąmoningai melavo, ar sūduviai iš tiesų Vytauto laikais jau galėjo būti tokie pat lietuviai, kaip ir žemaičiai, ar mokslininkai disponuoja per menka medžiaga jotvingiams ir žemaičiams pažinti? Veikiausiai po Sūduvos nuniokojimo likę gyvi paribio sūduviai buvo gerokai sulietuvėję. Tad ar galime atmesti prielaidą, jog etniniai procesai per keliolika šimtmečių nepaveikė galimai buvusio žemaičių etninio vieneto tokiu mastu, kad jis iš buvusios etninės bendruomenės (genties) virto tik savita moderniosios lietuvių tautos sudėtine dalimi? Buvusios žemaičių kultūrinės charakteristikos VI (archeologų duomenimis), XV, XIX a. ir mūsų dienomis palyginimai leidžia tokią prielaidą drąsiai kelti.

Žemaičių samprata keitėsi taip pat lėtai, kaip ir pati bendruomenė. Modernioji, etnografinė žemaičių samprata užsimezga ir suveši ne iškart, kai žlunga Abiejų Tautų Respublika, o kartu – ir Žemaičių kunigaikštystė. Istorikas Egidijus Aleksandravičius mano, kad patys žemaičiai etnografinę savimonę pamažu įgavo XIX a., po to, kai caro valdžia ėmė drausti viešai vartoti Žemaičių kunigaikštystės terminą. Todėl šiam išnykus iš viešosios komunikacijos, Žemaitijos ribos pradėtos suvokti labai siaurai ir vis dažniau Žemaitija imta laikyti ta geokultūrinė erdvė, kurioje buvo kalbama žemaitiškai (Aleksandravičius 1995: 12). Atrodo, turime tokį vaizdą: iš „geografinių žemaičių“ bendrijos, kurią sudarė visi Žemaičių kunigaikštystės gyventojai, pamažu atsisijojo populiacija, pasižyminti savita tradicine kultūra ir tarme. Ji visą laiką buvo ir esant Žemaičių kunigaikštystei, bet, susiklosčius tam tikroms sąlygoms, glūdėjo nepastebima tarp „geografinių žemaičių“.

Vis dėlto neginčijamai teigti, kad klausimas dėl žemaičių etninio vieneto susiformavimo V a. po Kristaus ir jo ilgalaikio buvimo viduramžiais jau yra išspręstas, būtų per drąsu. Euforiją, kad tolimoje praeityje buvo žemaičių gentis, gesina dvi aplinkybės. Pirmiausia, iš daugelyje viduramžių kronikų ir metraščių minimų vietų galima susidaryti įspūdį, jog ten paminėti žemaičiai suvokiami kaip tam tikros teritorijos lietuviai. Tai itin vaizdžiai patvirtina kad ir toks Hermano Vartbergės kronikoje randamas aprašymas: „1333 metais Kristaus Paaukojimo dieną (vasario 2) žygiavo Livonijos broliai kartu su Prūsijos ginkluotomis jėgomis dviem kariuomenėm į žemaičių žemę (*in terram Samayten*), kurią grobimais ir gaisrais nuniokoję, privertę lietuvius (*Letvinis*) bėgti“ (HLHVLK 179). Teritorinės kilmės (žemės) atžvilgiu, kaip vieni iš lietuvių, žemaičiai traktuojami ir Ipatijaus metraštyje. Ten jie minimi istorijoje pirmą kartą (1219 m.) kaip lietuvių kunigaikščių sutarties su Haličo-Voluinės kunigaikščiais dalyviai (LIŠ 34). Bet po trisdešimties metų tame pačiame metraštyje žemaičiai suvokiami jau veikiau kaip gentis. Jame taip aprašo-

mi 1250–1251 m. bendrą karo žygį prieš Mindaugą surengę sąjungininkai: „Tautvilas gi atbėgo į Žemaitiją, pas savo dėdę Vykintą, paėmė jotvingius ir žemaičius <...> žygiavo prieš Mindaugą. <...> Tautvilas išėjo iš pilies, o su juo Danilo rusai ir polovcai, ir su jais žemaičiai“ (LIŠ 34–35).

Galima sutikti, kad viduramžių kronikos ir metraščiai šiam klausimui spręsti nėra patikimas šaltinis, nes to meto žmonių ir dabartinė etniškumo sampratos yra visiškai skirtingos. Bet kitas argumentas, reikalaujantis didelio atsargumo deklaruojant žemaičių etninio vieneto atsiradimą ankstyvaisiais viduramžiais, būtų tai, kad etnologai, kaip ir istorikai, turi nemažai pavyzdžių, rodančių, jog tam tikrės archeologinės kultūros reiškinių paplitimo arealo ribų tapatinimas su kokios nors etninės bendruomenės apgyventos teritorijos ribomis būna ir klaidingas, nors neretai pasitvirtina. Istorikas ir archeologas Haris Moora tuo klausimu rašo: „Bandymai tiksliai sutapatinti archeologines kultūras su vadinamosiomis kalbinėmis bendruomenėmis tik retais ir paprasčiausiais atvejais viltis paverčia sėkme. Juk tik tam tikrais atvejais žinomos tarp savęs giminingos kalbos arba dialektai paprastai susidarė skaidantis jų bendruomenėms pirmtakėms“ (Moopa 1958: 22). Visiškai tokios pat nuomonės buvo ir specialiai šį klausimą studijavę rusų etnologai (Арутюнов, Хазанов 1979: 79–89). Kita vertus, baltų genčių atžvilgiu tą klausimą gvildenęs H. Moora manė, kad dažniausiai tos ribos iš esmės sutapo (Moopa 1958: 9–33). Vėliau jo išvada rėmėsi, jį citavo ir lietuvių autoriai, pavyzdžiui, Norbertas Vėlius (Vėlius 1983: 176).

Sumuojant visus išvardytus faktus, tezei, kad žemaičiai kaip atskira etninė bendruomenė (gentis) buvo jau iki Lietuvos valstybės susidarymo, straipsnio autorius yra labiau linkęs pritarti, o ne ją atmesti. Bet kartu mano, kad šiandien žemaičių etnoso nėra ir kad senoji gentinė žemaičių bendruomenė ir dabartiniai etnografiniai žemaičiai yra gana skirtingos bendruomenės. Kodėl?

Dabartiniai žemaičiai – ne tauta ir ne etnografinė grupė

Kai kurie „žemaičių tautiškumo“ aiškintojai stengiasi įrodyti, kad jeigu pripažįstama, jog žemaičių etninis vienetas buvo V, IX, XIII a., tai tuometinė ir dabartinė žemaičių bendruomenė ir šiandien iš esmės yra viena ir ta pati – „tokia pat tauta, kaip ir lietuviai“, o žemaičių tautiškumas – „nutylėtas, nuslėptas, užmaskuotas, teisė vadintis tauta uzurpuota“. Bet čia jie turėtų atsakyti į klausimą: ar jie sutinka, kad etninės bendruomenės amžiams bėgant keičiasi, ir kad tie pasikeitimai kartais gali būti labai žymūs? Visai taip pat ir abiejų stovyklų mokslininkai turėtų kelti sau klausimą: gal ilgainiui kito ne tik termino *žemaitis* samprata, bet ir pati bendruomenė? Juolab kad dabartinės žemaičių bendruomenės egzistavimo ne geografinė, o etnografinė prasme niekas neneigia.

Etninė bendruomenė – ne koks nors muziejaus eksponatas, kuris ten padėtas nekeičia savo formos ir turinio ištikus šimtmečius. Kiekviena etninė arba kultūrinė bendruomenė yra nepaliaujamos raidos kelyje. Tai yra patyrę ir žemaičiai, kaip, beje, visi lietuviai. Vieni veiksniai istorijos tėkmėje žemaičių bendruomenės etnokultūrinę raidą ugdė, kiti smukdė, bet, atrodo, vyravo pastarieji.

Primordialistiniu požiūriu etnosas privalo turėti etninę savimonę. Kaip šiuo atžvilgiu yra su žemaičiais? Straipsnio autorius laikosi labai aiškios nuomonės: nepriklausomai nuo to, ar pripažįstame, kad žemaičiai tolimoje praecityje buvo gentis (etninis vienetas) ar tik geografinė sąvoka, šiandien jie nėra atskiras etnosas. Pirmiausia dabartinė žemaičių bendruomenė tikrai neturi etninės (tautybės) savimonės. Etnologas Arūnas Vaicekuskas teigia, kad žemaičiai nesukūrė etninės savimonės (Vaicekuskas 2005: 50). Tai tinka dabartiniams žemaičiams, bet gali būti netikslu kalbant apie viduramžiais buvusius žemaičius. Gal XII–XV a. žemaičių politinę trintį su lietuviais lėmė ne vien merkantiliniai kilmingųjų žemaičių interesai, bet ir tam tikra prasme *savojo* ir *kito* teisių ir galimybių suvokimas? Žemaičiai etninę savimonę veikiausiai yra praradę šimtmečius trukusiuose etniniuose procesuose. Turėtosis etninės (gentinės) savimonės neteko daugybė senosios Europos genčių, nors jų palikuonys gyvena kompaktiškai įvairiuose Europos šalių regionuose iki šiol.

Minėtosios 2001–2002 m. autoriaus atliktos apklausos metu daugiau kaip 90 proc. žemaičių manė, kad jie yra lietuviai, kaip ir kiti, tik kalbantys „kiek kitaip“ arba pasižymintys savo regioninės kultūros bruožais, ir tik 3,2 proc. teigė, kad žemaičiai – atskira tauta. Kiti (6,8 proc.) šiuo klausimu aiškios nuomonės neturėjo. Žemaičių tarmę atskira kalba laikė 4 proc. žemaičių. Įdomu, kad kitų regionų respondentai (ne žemaičiai) atskira tauta žemaičius manė esant dažniau – 5,9 proc., žemaičių tarmę atskira kalba laikė 4,7 proc. apklaustųjų (LIIES b. 2295, a. 1–51, b. 2296, a. 1–66, b. 2319, a. 1–134).

Nors tarp žemaičių ir kitų lietuvių yra daugybė skirtumų, tačiau matome esant daug daugiau bendrybių. Gana integralią žemaičių ir kitų lietuvių istorinę savimonę patvirtino daugelis istorinių įvykių: bendras dalyvavimas sukilimuose, knygnešių sąjūdyje, atkuriant valstybę 1918 m., savanorių žygiuose, Klaipėdos ir Vilniaus kraštų vadavimo akcijose, partizaniniame kare 1944–1953 m., Sąjūdyje, Baltijos kelyje ir t. t. Žemaičiai, kaip ir kiti lietuviai, vartoja ir sava pripažįsta tą pačią bendrinę kalbą, gerbia, gina ir laiko sava tą pačią valstybę, bendra laiko tautos ir valstybės istoriją, respektuoja tuos pačius tautos didvyrius ir tautinius simbolius.

Žemaičiai XX a. pradžioje atskiros valstybės nė nebandė kurti vien dėl to, kad tuo metu jie jau neturėjo etninės savimonės. Niekur Europoje nežinome pavyzdžių, kad telkiantis nacijai į ją savanoriškai būtų įsiliejusi svetima etninė bendruomenė. Tad ir Lietuvoje jokia agitacija, joks „Varpas“, nors ir kaip ilgai ir garsiai jis būtų skambinęs „Kelkite!“, nebūtų galėjęs pritraukti latgalių ar sugudėjusių gyventojų, bet pritraukė žemaičius ir net lietuvininkus.

Pagaliau etninių stereotipų tyrinėtojai pripažįsta, kad tais atvejais, kai vienos tautės atstovai supaprastintai vertina kitos tautos atstovus, vertinimas visada priklauso nuo atskaitos taško – savos grupės, ir savi visada vertinami geriau negu svetimi (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000: 24–26). Tuo tarpu straipsnio autoriaus atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos etnografinių regionų gyventojų tarpusavio stereotipizacijoje kitų regionų gyventojų vertinimai būna teigiami beveik taip pat dažnai, kaip ir savojo regiono gyventojų. Taip vertina ir žemaičiai nežemaičius, ir

kiti (nežemaičiai) – žemaičius. Tai reiškia, kad Lietuvos regionų gyventojai vieni kitų nevertina kaip *svetimo*. Į kitų regionų lietuvius veikia žiūrima kaip į *kitokius* tarp *savių* (Kalnietis 2002: 35–36).

Taigi pati žemaičių bendruomenė savo laikysena kitų lietuvių atžvilgiu anaipol nėra panaši į kitų Europos šalių etnines tautas, „sutalpintas“ į valstybių regionines bendruomenes ir savo skirtingumą deklaruojančias ne tik lyderių lūpomis, bet ir „iš apačios“, kaip antai bretonai (Le Coadic 2003: 373–379) arba elzasiečiai (Denis 2003: 364). Žemaičių bendruomenė šiuo požiūriu skiriasi netgi nuo, tarkime, provansalų, kurie, kaip ir prancūzai paryziečiai, yra galų kilmės (Pasquini 2003: 420–421). Todėl laikantis etniškumo sampratos, kad etnosas yra tai, ką lietuviškai suprantame kaip tautybę, o etninį – kaip tautinį, šiuo atžvilgiu nėra jokio pagrindo žemaičius laikyti atskiru etnosu arba tauta.

Ir vis dėlto žemaičiai tarp visų lietuvių yra gana saviti ir kitaip matomi. Jie – vieninteliai tarp lietuvių ne taip jau retai turintys sudvejintą savimonę. XX a. aštuntajame dešimtmetyje Vilniuje, Kaune, Elektrėnuose atlikdami šeimos tyrimus, atkreipėme dėmesį, kad maždaug kas dvyliktoje anketoje Žemaitijoje gimę asmenys į klausimą „Jūs tautybė?“ atsakydavo „lietuvis (žemaitis)“ arba „lietuvis-žemaitis“. Tiesa, tik labai retais atvejais būdavo nurodoma „žemaitis-lietuvis“. Jokio savimonės susidvejinimo anksčiau ir dabar nepastebime tarp aukštaičių, dzūkų ar suvalkiečių.

Žemaitija ryškiau išsiskiria sodybų planavimu ir jų želdiniais, pastatų architektūra, darbo įrankiais, daugeliu buitės rakandų. Sodybos niekada neįrengiamos kalvų viršūnėse, o tik atšlaitėse (Butkevičius 1971: 134), Žemaitijoje nebuvo tradicijos trobos fasadą atgręžti į kelią, sodybos išdėstymas labai panašus į Kuržemės (Gotauts 2000: 6). Niekur daugiau Lietuvoje sodyboms ir pasėliams aptverti nebuvo naudojamos akmenų ir pusiau gulsčių skeltų karčių, jungiamų ir tvirtinamų vadinamosiomis vytimis, tvoros. Žemaičių sodybos želdiniai nesimetriški, jų daug ir įvairūs. Žemaičiai pagal tradiciją prie namų nesodino spygliuočių, bet labai populiarūs čia buvo vadinamieji taurieji lapuočiai medžiai: liepos, ažuolai, klevai, uosiai (Kudaba 2000: 5). Stasys Gutautas laikosi nuomonės, kad pagal sodybos ir trobesių vidaus planavimą, jos priklausinių išdėstymą ir struktūrą Žemaitija kartu su Suvalkija priskirtinos vakariniam (skandinaviškajam), o kita Lietuvos dalis – rytiniam (slaviškajam) arealui (Gotauts 2000: 6–7). Tiek pagal darbo įrankių ir priemonių konstrukciją, tiek pagal lietuvių kalbos leksikoje fiksuotą tradicinės materialinės kultūros daiktų terminiją Žemaitija taip pat dažnai „iškrinta“ iš visos Lietuvos konteksto (LKA žemėlapiai; Merkienė 1989: 45–202; Milius 1979: 109–158). Tiesa, daugeliu čia suminėtu atvejų Žemaitija turi daug bendrumų su Užnemunės suvalkietiška dalimi, kadaise priklausiusia Žemaičių kunigaikštystei. Valstiečių kinkomojo transporto priemonių konstrukcija ir arklių kinkymo būdas Žemaitijoje yra labiau savitas negu žemaičių žemės ūkio padargai (Morkūnienė 1994: 14–153).

Daugelis žemaičių tradicinių valgių (pusmarškonė košė, cibulynė, rasalynė, kraujiniai vėdarai su kruopomis, kastinis, virtos bulvės su kanapėmis, rūgščioji

kleckynė ir kt.) lietuviams nežemaičiams atrodo labai neįprasti. Išsiskiria žemaičių tautiniai drabužiai, baldų puošyba, persirengėlių kaukės (ličynos) ir daugelis kitų tradicinės materialinės kultūros dalykų.

Ryškus Žemaitijos savitumą atskleidžia jos sakralinė architektūra. Žemaičių medinėms bažnyčioms ir koplyčioms būdinga monumentalė, tapybiška išraiška, sunkios proporcijos, gražus, bet niekada neperkrautas puošmenų interjeras (Jankevičienė 1996: 78). Medinės koplytėlės, suręstos ant žemės, pagrįstai siejamos su Žemaitijos kultūriniu kraštovaizdžiu, nes, pasak jų tyrinėtojų, šie paminklai buvo ir tebėra būdingi Žemaitijos regionui (Burinskaitė 2006: 159). Tokios koplytėlės, pastatytos žemaičių žemėje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, sudarė apie 98 proc. žinomų šios rūšies paminklų Lietuvoje (ten pat). Liaudies architektūros ir meno tyrinėtojai pripažįsta, kad Žemaitija pasižymėjo nepaprasta sakralinių paminklų gausa. Sodybų paminklai (koplytėlės, rečiau – koplytstulpiai) visada turėdavo Mergelės Marijos medinę skulptūrėlę. Vyravo paprotys medines šventųjų skulptūrėles aprengti. Apskritai žemaičių medinė skulptūra, palyginti su aukštaičių, yra tikroviškesnė, konkretesnė, statulėlės tvirtai suręstos, kresnos (Urbonienė 1998: 32–38).

Žemaitijoje gana savitos ir liaudiškosios religinės katalikiškųjų apeigų praktikos. Čia, kaip niekur kitur Lietuvoje, yra tvirta Marijos gerbimo tradicija. Tą galbūt lemia tai, kad Marijos apsišviškimo vietos – tik Žemaitijoje. Marijos garbinimo apeigoms atlikti įrengtos lurdu grotos taip pat pirmiausia pasirodė Žemaitijoje, jos šiame regione absoliučiai vyravo ir tebevyrauja. Nei Aukštaitijoje, nei Suvalkijoje (pasitaiko Dzūkijoje) per šermenis, mirties metines nėra giedami Kalvarijos kalnai. Be to, išimtinai Žemaitijoje jie giedami pritariant dūdoms. Kalnų baigiamosios giesmės, skirtos Žemaitijai, čia yra savotiška šios religinės apeigos apoteozė, kupina optimizmo, vilties ir tikėjimo gėriu („Tegul Žemaičių žemė giesmes gieda, Tegul iš džiaugsmo ašaros jai rieda“ – LM 448). Daugeliui nežemaičių gali pasirodyti, kad ši giesmės dalis nedera prie bendros šermenų arba mirusiųjų minėjimo nuotaikos.

Etnopsichologai, tyrinėję aukštaičių ir žemaičių galimas psichikos ypatybes, nustatė, kad tarp žemaičių pastebimas didesnis negu tarp aukštaičių intravertiškumas, uždarumas, pasyvumas, jautrumas, empatiškumas, didesnis atkaklumas siekiant tikslo, stipriau išreikštas *Ego*, tačiau didesnis nerimas ir menčiau išlavinti bendravimo įgūdžiai (Blumas 1998: 107). Tai leidžia manyti, kad straipsnio autoriaus ekspedicijose išaiškinti kitų lietuvių žemaičiams dažniausiai priskiriami heterostereotipai – užsispyrę, atkaklūs, darbštūs ir gynybiški – atsiradę ne tuščioje vietoje (LIIES b. 2295, a. 1–51, b. 2296, a. 1–66, b. 2319, a. 1–134).

Minėtos žemaičių psichikos ypatybės veikiausiai nemažai lėmė ir kai kuriuos jų tradicinės dvasinės kultūros savitumus. Ryškų žemaičių liaudies dainų melodijų savitumą randa daugelis jas tyrinėjusių autorių (Čiurlionytė 1967: 23–24; Kelmickaitė 1995: 21–23; Mukaitė 2000: 40). Tačiau Žemaitijoje nėra kalendorinių liaudies dainų (Pociūtė 2000: 36–39). Tik čia buvo šokami tokie liaudies šokiai, kaip Jonkelis, Šeinas, „Kadagys“, Latišius (Lakišius), Lestingis (Blezingėlė), Lelenderis (Uolinderis), Vajaunas, „Vokietukas“ (Venskauskaitė 2000: 23). Autoriaus žinios, užrašyta ir daugiau ratelių, savitos vaikų tautosakos.

Minėtini šokiai „Šiaudų batai, šakalėlių padai“, „Sied sienis unt grindų“, rateliai „Grybs, grybs, baravyks“, „Šokit, panos, lenciūgėlī“ (ŽMA b. 543, l. 28). Taip pat lyg ir niekieno dar neužrašytas pajūrio žemaičių vaikų ratelis „Rodė vākā“ (Rudi vaikai). Autorius, nebūdamas folkloro žinovas, nesiima tvirtai teigti, kad kai kurių čia išvardytų pavyzdžių tikrai nėra kitose Lietuvos etnografinėse srityse, tačiau yra linkęs manyti, kad ir tuo atveju nurodytieji pavyzdžiai Žemaitijoje turi savitumą arba atliekami savitai.

Žemaičių tradicinės kultūros savitumas bene visų pasaulio kultūrų kontekste – merginų pavardžių daryba su priesaga *-alė* nepriklausomai nuo tėvo pavardės galūnės (Martinkalė, Juonaitalė, Kazlauskalė ir pan.). Nors vyrų vardų su moteriškosios giminės galūnėmis aptinkama ir aukštaičių tarmėse, tačiau ten tokia kalbėsena būdingesnė senesniems žmonėms. Tuo tarpu Žemaičiuose įprotis vyrų vardams pridėti „moteriškas galūnes“ gajus ir šiandien net jaunesnėje kartoje (pvz., Eleksėndra (arba Leksėndra) – Aleksandras, Sėmė – Simas, Kazė – Kazys, Ontė (Untė) – Antanas, Jozė (Juzė) – Juozas, Vėncė – Vincas ir t. t.). Žemaičių tradicinių vestuvių papročiai ir apeigos taip pat gerokai skyrėsi nuo kitų regionų lietuvių vestuvių apeigų, daug skirtumų yra išlikę iki šių dienų (Vyšniauskaitė 1985: 122–184).

Taigi konstatavę, jog dabartinė žemaičių bendruomenė nėra tauta, kartu turime pripažinti, kad ji ir nėra paprasta lietuvių etnografinė grupė. Daugelyje tautų esama regioninių bendruomenių, kurios itin ryškiai išsiskiria iš tautos visumos, aiškiai suvokia savo kultūrinės skirtybės ir grupės bendrumą dėl tų skirtumų, turi savivardį, dažnai sudvejintą savimonę („mes tarp jūsų ne *svetimi*, bet labai *skirtingi*“). Tokia tautos dalis vadinama subetnosu (lietuviškai imta vadinti potaute). Tokie yra dabartiniai žemaičiai, tiesa, dėl ilgametės glaudžios konsolidacijos su kitais lietuviais ir integracijos į lietuvių naciją žemaičių potautė XX a. labai priartėjo prie lietuvių etnografinės grupės savivokos.

Išvados

Autorius, teigdamas, jog žemaičių etninio vieneto egzistavimo iki Lietuvos valstybės susidarymo klausimas toliau lieka atviras, yra linkęs manyti, kad žemaičių bendruomenė viduramžiais turėjo etnosui būdingų bruožų ir jų pačių bei kitų buvo suvokiama kaip atskira gentis. Tačiau, kaip ir daugelis į moderniąsias tautas integruotų etninių vienetų, ilgainiui etnosui būdingus bruožus prarado. Nepriklausomai nuo to, ar yra buvusi žemaičių gentis, ar ne, jų dabartinės bendruomenės padėtis yra perdėm aiški: bendruomenė etninės savimonės neturi.

Tvirtai integravusis į lietuvių naciją ir glaudžiai konsolidavusis su kitų Lietuvos etnografinių sričių lietuviais, dabartinė žemaičių bendruomenė kartu išlaikė daug savo tradicinės kultūros savitumų ir jų suvokimą grupės viduje. Dėl to jai taikytinas lietuvių *potautės*, arba *subetnosos*, terminas.

Žemaičių integracija į lietuvių tautą ir konsolidacija su kitais lietuviais yra įvykęs istorijos faktas. Akivaizdi to išraiška – absoliuti dauguma dabartinės žemaičių bendruomenės narių save laiko lietuvių tautos atstovais.

Dabartinių žemaičių etniškumo propagavimas, bandymai įrodyti šiuo metu tebeegzistuojant žemaičių tautą yra spekuliatyvūs kaip tik dėl to, kad aiškinant etnoso sampratą ignoruoja patį svarbiausią dalyką – pačių bendruomenės atstovų savimone. Tariamasis žemaičių etniškumo „atkovojimas“ iš tikrųjų yra tik jo konstravimas.

Žemaičių kultūrinės veiklos, nukreiptos į jų savitumo pažinimą ir propagavimą, negalima laikyti neotribalizmo apraiškomis. Tai labiau tiktų tik radikaliam žemaičių grupei, deklaruojančiai tariamai uzurpuoto, nusavinto žemaičių tautiškumo atgavimo būtinybę.

ŠALTINIAI IR SUTRUMPINIMAI

- a. – anketa
HLHVLK – Henrikas Latvī, Hermanas Vartbergē. *Livonijos kronikos*, parengė J. Jurginis, Vilnius, 1991.
LIIES – Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriaus Etnologijos skyriaus fondas
LIŠ – *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, sudarė K. Jablonskis [ir kt.], Vilnius, 1955.
LKA – *Lietuvių kalbos atlasas*, t. 1: *Leksika*, red. K. Morkūnas, Vilnius, 1977.
LM – *Liturginis maldynas*: Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys, red. P. Tamulevičius, Kaunas–Vilnius, 1984.
ŽMA – Žemaičių muziejaus „Alka“ mokslinis archyvas
МГСР – *Материалы для географии и статистики России. Ковенская губерния*, составил Д. Афанасьев, Санкт Петербург, 1861.
ИЭАП – *Историко-этнографический атлас Прибалтики*, т. I: *Земеделие*, отв. ред. Л. Терентьева, Вильнюс, 1985.
ПНРИ – *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Ковенская губерния*, т. XVII, Санкт Петербург, 1904.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius Egidijus 1995. Žemaitija XIX amžiuje: kraštas ir valdymas, *Žemaičių žemė*, Nr. 2, p. 12.
Anderson Benedict 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius.
Bliumas Remigijus 1998. *Etninės psichologijos įvadas*, Vilnius.
Būga Kazimieras 1958. Kalbų mokslas bei mūsų senovė, kn.: Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*, t. I, Vilnius, p. 401–418.
Būga Kazimieras 1961. Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai, kn.: Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*, t. III, Vilnius, p. 85–282.
Burinskaitė Ilona 2006. Medinės portiko pavidalo koplytėlės: lyginamasis aspektas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXVIII, p. 159–170.
Butkevičius Izidorius 1971. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, t. 6, (*Iš lietuvių kultūros istorijos*), Vilnius.
Butrimas Adomas [ir kt.] 1997. *Žemaitijos istorija*, Vilnius.
Čiurlionytė Jadvyga 1967. Žemaičių melodijos (pratarmė), kn.: Simonas Stanevičius. *Raštai*, Vilnius, p. 23–27.
Denis Marie Noële 2003. Le dialecte alsacien: état des lieux, *Ethnologie française*, No. 3 (XXXIII), p. 363–371.
Gellner Ernest 1996. *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius.
Gėrdėnis Eleksėndra [Girdėnis Aleksas] 1998. Torem gerbtė sava kalba, *Žemaičių žemė*, Nr. 1 (18), p. 25.

- Gimbutienė Marija 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius.
- Gotauts Stasys [Gutautas Stasys] 2000. Aple žemaitiu gyvenėma būda ėr anū kaimīnus, *Žemaičių žemė*, Nr. 3 (28), p. 6–7.
- Gudavičius Edvardas 1999. *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius.
- Yacoub Joseph 2000. *Au-delà des minorités: une alternative à la prolifération des États*, Paris.
- Jankevičienė Algė 1996. *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*, Vilnius.
- Janulaitis Augustinas 1932. *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje (1414–1418)*, Kaunas.
- Jucevičius Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, Vilnius.
- Jurginis Juozas 1967. Žemaitija ir Lietuva, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 10, p. 30–31.
- Jurkus Jonas 1944. Kas tie žemaičiai?, *Žemaičių žemė*, Nr. 20 (50), p. 4.
- J – kus [Jurkus Jonas] 1938. Žemaičiai, palaikykim savo religinius papročius, *Žemaičių prietelius*, Nr. 33 (660), p. 3.
- Kalnius Petras 1997. Etninio ir etnografinio savitumų prieštaravimas dabartinėje Lietuvoje: Etnologiniai pamąstymai žemaičių klausimu, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 9–15.
- Kalnius Petras 2002. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, t. 2 (11), p. 23–52.
- Kelmickaitė Zita 1995. Ar žemaičių jaunimėlis giedos kaip jų bočiai?, *Žemaičių žemė*, Nr. 2 (7), p. 21–23.
- Kudaba Česlovas 2000. Žemaitijos kaimai ir sodybos, *Žemaičių žemė*, Nr. 3 (28), p. 3–5.
- Kuzmickaitė Loreta, Tamošiūnaitė Rasa 2000. Stereotipai kaip socialinė realybė, kn.: *Etniškumo studijos: Teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*, Vilnius, p. 22–30.
- Le Coadic Ronan 2003. Les contrastes bretons, *Ethnologie française*, No. 3 (XXXIII), p. 373–379.
- Merkienė Regina 1989. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius.
- Milius Vacys 1979. Javų nuėmimo ir kūlimo įrankiai XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje, *Žemės ūkio inventoriūs*, t. 13, (*Iš lietuvių kultūros istorijos*), p. 106–165.
- Morkūnienė Janina 1994. *Valstiečių rogės, pakinktai ir jų gamyba*, Vilnius.
- Mukaitė Loreta 2000. Pamąstymai apie žodžio ir muzikos sąveiką žemaičių dainose, *Žemaičių žemė*, Nr. 2 (27), p. 40.
- Nikžentaitis Alvydas 1996. Žemaičių subetnosas, *Žemaičių žemė*, Nr. 4, p. 26.
- Pakalniškis Vaidotas 2001. Žemaitiškumas globaliame pasaulyje, *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, t. 1 (10), p. 199–216.
- Pasquini Pierre. 2003. De la tradition à la revendication: provincialisme ou régionalisme, *Ethnologie française*, No. 3 (XXXIII), p. 417–423.
- Pfīcneris Jozefas 1989. *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, 2-asis leidimas, Vilnius.
- Pichel Charles L. T. 1991. *Žemaitija*, Kaunas.
- Pociūtė Audronė 2000. Kodėl Žemaitijoje nėra kalendorinių dainų?, *Žemaičių žemė*, Nr. 2 (27), p. 36–39.
- Popper Karl Raimund 1998. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*, Vilnius.
- Pučkoriškis M. [Mantvydas Pranas] 1925. Žemaičiai ir Aukštaičiai, *Žemaičių prietelius*, Nr. 5, p. 3.
- Smith Anthony D. 1994. *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius.
- Šermunėlis J. [Pakalniškis Kazimieras] 1890. Keletas žodžių dėl atskalūnų, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, Nr. 10, p. 121.
- Tautavičius Adolfas 1981. Žemaičių etnogenėzė, kn.: *Iš lietuvių etnogenėzės*, Vilnius.
- Urbonienė Skaidrė 1998. Senoji liaudies skulptūra Žemaitijoje, *Žemaičių žemė*, Nr. 4 (21), p. 32–38.
- Vaicekaskas Arūnas 2005. Etnografiniai regionai, kn.: *Tradicijos: Iliustruota Lietuvos enciklopedija*, Kaunas, p. 48–53.
- Vaškevičiūtė Ilona 2004. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*, Vilnius.
- Venskauskaitė Eugenija 2000. Ką ir kaip šoko Žemaitijoje?, *Žemaičių žemė*, Nr. 2 (27), p. 23.
- Vėlius Norbertas 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius.
- Vyšniauskaitė Angelė 1985. Žemaičių vestuvės, kn.: *Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas*, t. 13, (*Iš lietuvių kultūros istorijos*), p. 122–189.
- Zinkevičius Zigmantas 1981. Žemaičių tarmės kilmės klausimu, kn.: *Iš lietuvių etnogenėzės*, Vilnius, p. 12–18.

Zinkevičius Zigmās 2005. *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius.

Арутюнов С. А., Хазанов А. М. 1979. Проблема археологических критериев этнической спецификации, *Советская этнография*, № 6, р. 79–89.

Вольтер Эдуард 1887. *Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года*, Санкт Петербург.

Моора Хари 1958. О древней территории расселения балтийских племен, *Советская археология*, № 2, р. 9–33.

THE SAMOGITIAN ETHNICITY: REAL OR CONSTRUCTED?

PETRAS KALNIUS

Summary

The author of the article contributes to the discussion that sparked in 1970s among the scientists of humanities, the subject of which was whether or not Samogitians had formed a separate tribe prior to the formation of Lithuanian state in the 13th century? Besides, the author questions the possibility of scholarly argumentation of the existence of Samogitians as an ethnic group in nowadays Lithuania. Answering this question becomes highly relevant in the social life of Lithuania, because the idea of the Samogitian ethnic people still existing nowadays is increasingly promoted in the regional Samogitian community and attempted to make use of in the internal political struggle.

According to the author, the question regarding the existence of a separate Samogitian tribe in the early middle ages has to remain open, because scholarly arguments both to confirm and to disprove such an assertion could be found. Nevertheless he maintains that assertions regarding the still existing Samogitian ethnicity are groundless, irrespective of whether or not the Samogitian “ethnic unit” (tribe) did exist in the middle ages. As demonstrated by the mass opinion poll among the population of Samogitian region, they do not entertain a separate ethnic self-consciousness: over 90 per cent of Samogitians consider themselves as belonging to the Lithuanian nation. Thus, integration of Samogitians into the Lithuanian nation and their consolidation together with other Lithuanians presents an accomplished historical fact.

Nevertheless, the contemporary Samogitian regional community has preserved and still upholds its dialect and numerous peculiarities of its traditional culture. In primordial perspective, this community could be defined in terms of a sub-ethnic group (sub-ethnos).

Gauta 2007-10-30